

Pažinimo filosofija

DEKARTIŠKOJI EPISTEMOLOGIJA PROTO VADOVAVIMO TAISYKLĖSE

Tomas Saulius

Lietuvos sporto universiteto
Sveikatos, fizinio ir socialinio ugdymo katedra
Sporto g. 6, LT-44221 Kaunas
El. paštas: tomas.saulius@lsu.lt

Santrauka. Vyrauja nuomonė, jog ankstyvoji Descartes'o filosofija angažuojasi metodologinėms problemoms, o tai laikytina naujosios epochos ženklu. Tačiau turint omenyje tokios problematikos išskirtinį aktualumą Aristoteliui bei faktą, kad Descartes'o metodologija aiškiai stokoja apibrėžtumo, jo santykis su ankstesniąja tradicija turėtų būti įvertintas naujai. Straipsnyje siekiama apginti požiūrį, kad „Proto vadovavimo taisyklėse“, savo pirmajame filosofiniame veikalė, Descartes'as demonstruoja pastangas duoti tvirtą epistemologinį pagrindą teorinio mąstymo išlaisvinimui iš bet kokių formalių apribojimų. Pateikdamas naują mąstymo procedūrą traktuotė, Descartes'as numato perspektyvų įvairovės galimybę teoriniame reiškinių aiškinime ir šiuo aspektu atsiskleidžia jo originalumas.

Pagrindiniai žodžiai: epistemologija, silogizmas, intucija, dedukcija, analizė.

Tyrinėtojai sutaria, kad *Proto vadovavimo taisyklės* (lot. *Regulae ad Directionem Ingenii*) yra ankstyviausias René Descartes'o filosofinio pobūdžio veikalas, nors, tiesą sakant, tiksli jo parašymo data nežinoma. Anot vienos versijos, kūrinys datuotinas maždaug 1628-aisiais (Cottingham et al. 1985: 7). Pasak kitos, *Taisyklės* Descartes'as rašė trimis etapais: pirmasis apima 1619 metų kovo–lapkričio mėnesius (iki Descartes'ą sukrėtusių lapkričio 10-osios sapnų-vizijų); antrasis siejamas su 1619–1620 metais, t. y. Descartes'o gilios psichologinės krizės ir mokslinių interesų ryškių pokyčių laikotarpiu, kai matematikos ir mechanikos specifinės problemos užleidžia vietą filosofinėms; trečiasis etapas siejamas su 1626–1628 metų laikotarpiu, t. y. paskutiniaisiais metais iki

išvykstant į Olandiją (Gaukroger 2002b: 111–112). Šiaip ar taip, filosofas kūrinio nebaigė ir, regis, neketino publikuoti. Descartes'o laiškuose gausu informacijos apie jo mokslinę veiklą ir veikalus, bet nė žodžiu neužsimenama apie *Taisyklės*. Ankstyvasis kūrinys neminimas ir *Samprotavime apie metodą* (1637), kurį galima laikyti savotiška filosofo intelektualine autobiografija.

Fragmentiškos ir nenuoseklios *Taisyklės* daugiau ar mažiau perteikia pirminį Descartes'o sumanymą: atitrūkti nuo aristotelinės-scholastinės tradicijos ir duoti mokslams efektyvų *atradimo* metodą. Jo įsitikinimu, vieno metodo nustatymas garantuoja visų mokslų vienovę ir bendrą pažangą. Jau I taisyklėje *mathesis universalis* idėja susiejama su universalaus metodo

idėja: esą pirmiausia reikia rūpintis „galvojimo taisyklingumu arba visagale Išmintimi“, mat „niekas taip neišveda mūsų iš tikrosios tiesos kelio, kaip tai, kad savo ieškojimus nukreipiame ne į šį bendrą tikslą, o į vienokius ar kitokius dalinius tikslus“ (PVT: 23–24). Tai, ką Aristotelis laikė tik propedeutika, tik pasirengimu filosofijos studijoms, *Taisyklėse* Descartes’as jau pristato kaip „pirmąją filosofiją“.

Tačiau ankstyvojo ir gana ambicingo kūrinio reikšmė – visų pirma, reikšmė karteziškajai filosofijai ir sykiu XVII a. intelektualiniam gyvenimui – nėra visiškai aiški. *Taisyklės*, regis, nepasižymi originalumu: Descartes’o laikais metodo problema, kaip ir atsiribojimo nuo autoritetų retorika, dominuoja filosofinėse diskusijose (Cottingham 1999: 122; Gaukroger 2002b: 112). Antra vertus, projektas neduoda jokių apčiuopiamų praktinių rezultatų: nors atrodo, kad *Taisyklės* lygiuojasi į matematikos kaip pavyzdinės disciplinos standartus (Gaukroger 2002b: 124), vis dėlto kituose, vėlesniuose Descartes’o moksliniuose darbuose (pvz., *Geometrijoje*, 1637) problemų formulavimas ir sprendimas neturi nieko bendro su šiame ankstyvajame kūrinyje išdėstytais mintimis (*Ibid.*: 126). Galų gale, *Taisyklės* stokoja specifinio brandžiosios karteziškosios filosofijos bruožo, būtent – įsitikinimo, kad bet koks patikimas pažinimas tiesiogiai ar netiesiogiai remiasi pirmuoju metafiziniu principu, t. y. *cogito, ergo sum* aksioma. Kol kas tasai principas formuluojamas tarsi apgraibomis ir Descartes’ui niekuo neišsiskiria nuo kitų apodiktinių tiesų. Taigi esama tam tikro pagrindo konstatuoti, kad, neneigiant svarbių analogijų, „*Samprotavimo* ir apskritai Descartes’o publikuotų kūrinių metodas yra akivaizdi pažanga ly-

ginant su pirmosiomis *Taisyklių* mintimis“ (Curley 1978: 22).

Straipsnyje ginsime požiūrį, jog net ir pasigendant aiškių pažintinės veiklos imperatyvų (ar instrukcijų) *Taisyklės* yra ypač aktualios dėl čia akcentuojamų bendrųjų *epistemologinių* principų – principų, kurie yra antitezės ar bent jau alternatyvos pagrindiniams aristotelinėms mokslo metodologijos prielaidoms¹. Descartes’o įsitikinimu, beprasmiška nusistovėjusias silogistikos taisyklės Francio Bacono maniera keisti „naujuoju organonu“, priešingai – išlaisvintas nuo formalių apribojimų žmogaus protas natūraliai linksta į tiesą. Taigi šiuo atveju pati metodo (lot. *methodus*) sąvoka suvokiama specifškai, galima sakyti, negatyviai. Mūsų siūlomoje perspektyvoje *Taisyklės* atsiskleidžia kaip revoliucinga pastanga „teorizuoti“ anapus nusistovėjusios aksiominės-dedukcinės paradigmos, o *Samprotavimas* ir kiti vėlesnieji kūriniai veikiau liudija kompromiso su ankstesniąją tradicija paieškas.

Silogistikos kritika

Skaitant *Taisyklės* nepalieka įspūdis, kad Aristotelio silogistikos (t. y. validaus de-

¹ Straipsnyje epistemologijos terminas reiškia pažintinių procesų principinį aiškinimą tiek turinio, tiek formos aspektu; savo ruožtu metodologijos terminas čia reiškia tyrimą, orientuotą į konkrečių, aiškių ir praktiškai įgyvendinamų pažintinės veiklos taisyklių ar normų formulavimą. Antai *Mokslinio atradimo logikoje* Popperis nors ir pasisako už „epistemologijos, ar mokslinio atradimo logikos“ sutapatinimą su „mokslinio metodo teorija“ (2002: 27), tačiau kalbėdamas apie normatyvinį mokslo aspektą vartoja būtent „metodologijos“ terminą, pavyzdžiui: „Kokios yra mokslinio metodo taisyklės ir kam mums jos reikalingos? Ar galima tokių taisyklių teorija, metodologija?“ (*Ibid.*). Mūsų atveju epistemologijos ir metodologijas perskyra gana paranki, turint omenyje ir tai, kad iki XVIII a. aristotelinė tradicija mokslo metodologiją traktavo kaip formaliosios logikos dalį (Halder 2002: 133).

dukcinio samprotavimo koncepcijos) kritiką Descartes'as traktuoja kaip visos aristotelinės filosofijos ir sykiu ja sekusios scholastinės tradicijos kritiką. Stageirietis vadovavosi nuostata, kad teorinis pasaulio pažinimas yra „įrodomasis“ (gr. *apodeiktikos*), kitaip tariant, netiesioginis, išves-tinis. Štai kodėl jam buvo aktualu išsiaiš-kinti, kaipgi galėtume iš vienu teiginių taisyklingai išvesti kitus, t. y. jam rūpėjo identifikuoti tam tikras validaus (ar pa-grįsto, angl. *valid*) samprotavimo formas. Tiesą sakant, Aristotelio formalioji logika, kurioje, be kita ko, išskiriami „moksliniai silogizmai“, gana menkai veikė jo paties mokslinius ir filosofinius darbus (Smith 1999: 30). Tačiau iki pat XIII amžiaus buvo gerai žinoma tik dalis viso aristo-telinio korpuso, būtent – vadinamasis *Organonas*, veikiausiai todėl silogistika ilgainiui tapo teorinio mąstymo šablonu². Savo ruožtu Descartes'as žada išmokysiąs „meno vienas tiesas išvesti iš kitų“, apsi-eidamas be silogizmų modusų, mat „tiesa dažnai išsprūsta iš tų varžtų“ (PVT: 53).

Visa dekartiškoji silogistikos kritika, regis, kondensuojasi apibendrinime, kad toji, kaip atradimo metodas, esti absoliučiai neefektyvi. X taisyklės aptarime rašoma: „Norėdami aiškiau parodyti, jog minėtos samprotavimo formos [t. y. silo-gizmai – T. S.] jokiū būdu nepadeda tiesos pažinimui, turime pažymėti, kad dialek-tikai negali sudaryti jokio teisingą išvadą duodančio silogizmo, jeigu tam reikalui jie dar anksčiau neturėjo medžiagos, tai yra,

² Straipsnyje akcentuojama būtent *aristotelinė*, o ne scholastinė logika, atsižvelgiant į Kanto, dėstytojo karjerą pradėjusio logikos paskaitomis, svarbias pastabas, kad scholastai tik eksplikavo ir iki pernelyg subtilių niuansų išplėtojo Aristotelio idėjas (Kant 1992: 543), jog nuo Aristotelio laikų per du tūkstančius metų jokio esminio proveržio logikos srityje nebuvo (*Ibid.*: 438).

jeigu jie dar nežino jų išvedinėjamos tie-sos“; ir toliau: „norintiems atrasti tiesą vul-garioji dialektika yra nenaudinga, tačiau retkarčiais gali praversti, geriau išdėstant tai, kas jau žinoma, dėl ko ją reikia iš filo-sofijos perkelti į retoriką“ (*Ibid.*: 54). Nors silogistika diskredituojama kaip mokslo metodas, visgi ji pateisinama kaip didak-tinė priemonė, kaip tam tikras mokymo / mokymosi metodas: Descartes'as sakosi nesmerkiąs „tikėtinų silogizmų, puikios mokyklinių susirėmimų priemonės“, nes „jie lavina ir varžybose veda priekin jau-nuolių protus“ (*Ibid.*: 26). *Samprotavime* Descartes'o kritikos esmė nesikeičia: esą silogistika – tai veikiau tuščiažodžiavimo technika, tačiau, kita vertus, „logikoje iš tiesų yra daug tikrų ir gana gerų taisyklių“, tik jas sunkoka atskirti nuo Beverčių – „taip pat sunku, kaip visai neapdoroto marmuro luite įžvelgti Dianą ar Minervą“ (SAM: 111). Pats sau Descartes'as nekelia tikslo atlikti aristotelinės formaliosios logikos revizijos – t. y. atskirti geras taisykles nuo netinkamų.

Demaskuodamas aristotelinę forma-liąją logiką, Descartes'as tvirtina, kad si-logizmai – tai cikliški, „ydingi“ samprota-vimai. Jo nuomone, *turinio požiūriu* silo-gizmo išvadoje tėra tik eksplikuojama tai, kas *implicite* teigiama vienoje iš premisų. Jeigu sudarinėdami silogizmus vadinamie-ji „dialektikai“ „įsivaizduoja, jog terminai arba medžiaga yra žinomi“ (PVT: 70), t. y. pasitelkia jiems suprantamas sąvokas, tuo-met išvadoje sujungdami dvi iš tų sąvokų („kraštutinius terminus“) jie neįgyja jokio kokybiškai naujo žinojimo. Jau antikos lai-kais Sekstas Empirikas silogizmus (įskai-tant ir stoikų hipotetinius samprotavimus) traktavo kaip *petitio principii* ar „rato klai-dos“ atvejus; jo įsitikinimu, jei mintis juda

iš anksto žinomų dalykų rate, jeigu išvada grįžta prie to, kas teigiama vienoje iš samprotavimo premisų, tuomet toji premisa esti „perteklinė“ (angl. *redundant*, gr. *parolkē*), logiškai nefunkionali: samprotavimas dėl jos stokoja ne tik elegancijos, bet sykiu ir validumo (Barnes 2002: 166–167; Gaukroger 2002a: 14–13). Žodžiu, neprasminga įrodinėti (dedukuoti) to, kas jau yra akivaizdu. Tarp Descartes'o amžininkų skeptiniai argumentai buvo gana populiarūs. Tačiau pažymėtina, kad *Taisyklėse*, *Samprotavime* ar kur nors kitur Descartes'as neketina ginčyti silogizmų formalaus taisyklingumo: juk priešingu atveju netgi jų edukacinė reikšmė būtų gana abejotina (žr. Cottingham 1999: 161–162). Čia labiau akcentuojami *epistemologiniai*, o ne formalūs-loginiai aspektai – t. y. pirmiausia kvestionuojamas silogizmo išvados informatyvumas.

Nors dekartiška kritika iš pažiūros gana paviršutiniška, visgi, įdėmiau pažvelgus, ji taikosi į svarbią problematiką. Visų pirma, Descartes'ui akivaizdu, kad samprotavimo validumas savaime negarantuoja gaunamos išvados teisingumo, tiksliau tariant tai, viena vertus, nėra *pakankama* tiesos pažinimo sąlyga (iš klaidingų prielaidų logiškai taisyklingai plaukia klaidingos išvados) ir, kita vertus, nėra *būtina* tiesos pažinimo sąlyga (teisingą išvadą galima atsitiktinai gauti iš klaidingų prielaidų). Įvairiose teorinės veiklos sferose samprotaujant galima gauti teisingą išvadą ir sykiu nepasiekti ieškomos tiesos, t. y. neišspręsti nagrinėjamos problemos. Teisingos išvados tegali būti „nevaisingos tiesos“. Kitaip tariant, atskirais atvejais validus ir patikimas dedukcinis samprotavimas gali vesti į aklavietę. Tai svarbūs aspektai, į kuriuos atkreipia dėmesį ankstyvasis Descartes'as.

Antra (ir svarbiausia), Aristotelio formali logika teikia tam tikrus pažintinės veiklos normatyvus ar tiksliau tariant – dedukcinio samprotavimo instrukcijas, bet neatrodo, kad čia būtų remtasi tvirtu pagrindu, t. y. aiškia ir adekvačia *loginio išvedimo prigimties* samprata (Gaukroger 2002a: 3, 6). Būtent todėl Descartes'o (o sykiu ir Renesanso logikų) polinkis silogistiką sieti su retorika, įtaigaus kalbėjimo menu, atrodo visiškai motyvuotas. Antai Aristotelio logikoje propozicijų junginys „visi graikai yra žmonės, vadinasi, visi graikai yra mirtingi“ nelaikytinas tikru samprotavimu (išvedimo procedūra), tačiau junginį papildę propozicija „visi žmonės yra mirtingi“ (t. y. artikuliuodami visiškai trivialų dalyką) mes jau turime paradigmą *Barbara* silogizmą: „visi žmonės yra mirtingi, visi graikai yra žmonės, vadinasi, visi graikai yra mirtingi“. Čia išsyk kyla įtarimas, kad silogizmo neginčijamas formalus taisyklingumas iš tiesų tėra tik kalbinės išraiškos, formuluotės ypatybė. Kitais žodžiais tariant: priešingai, nei manė Sekstas Empirikas, būtent „perteklinis kalbėjimas“ sukuria mąstymo tolydumo, išvedimo ar įrodymo regimybę (tam tikrą psichologinį efektą). Įtarimą, kad aristotelinėje teorijoje išvedimas tėra savotiška iliuzija, signifikanto lygmens reiškinys, ypač sustiprina Aristotelio postulatai, esą visa, kas gali būti pasakyta, gali būti lengvai pasakyta vadinamaisiais kategoriniais (klases apibūdinančiais) teiginiais, esą dedukcinį samprotavimą turi sudaryti išimtinai tokio tipo teiginiai (Smith 1999: 35). Būtent šie postulatai gula aristotelinės mokslo metodologijos pamatan.

Čia pabrėžtina tai, kad silogistikos kritikos tiesioginė išdava nėra mėginimas duoti aiškesnį ir patogesnį taisyklių ar ins-

trukcijų sąvadą. Paties Descartes'o *Taisyklės*, kaip ir jo inspiruota Arnauld ir Nicole *Logika, arba mąstymo menas* (1662), atlieka veikiau *terapinę* nei normatyvinę funkciją. Descartes'o įsitikinimu, siekiant išgydyti žmogaus protą nuo įsisenėjusių, iš ankstesniosios tradicijos paveldėtų ligų, būtina pažinti jo prigimtį – t. y. reikalinga epistemologija, išvedimo netapatinti vien tik su pagrindimo (įrodymo) procedūromis, bet jį siejanti ir su moksliniu atradimu.

Intuicija ir dedukcija

Ieškodamas alternatyvos aristotelizmui, Descartes'as žmogaus pažintinę veiklą mėgina aiškinti senais intuicijos (lot. *intuitus*) ir dedukcijos (*deductio*, kartais *inductio*) terminais. Jais įvardijami du daugiau ar mažiau skirtingi suvokimo būdai ar „mūsų intelekto veiksmai“ (*intellectus nostri actiones*; PVT: 28), kurių sąveika veda prie patikimo mokslinio pažinimo. Antai III taisyklėje sakoma: „Tiriamuosiuose dalykuose reikia ieškoti ne to, ką apie juos galvoja kiti arba ką mes patys apie juos manome, bet to, ką galime aiškiai ir akivaizdžiai suvokti intuicija arba patikimai dedukuoti, nes kitaip pažinimo pasiekti neįmanoma“ (*Ibid.*: 27). Remarkos apie šiuodu suvokimo būdus sudaro *Taisyklių* epistemologinį pagrindą, nors, tiesą sakant, tas pagrindas nėra itin koherentiškas.

Intuicija Descartes'as vadina „gryno ir įdėmaus proto suvokimą, tokį paprastą ir aiškų, kad tai, ką mąstome, nebekelia jokių abejonių“, kitaip tariant, „neabejotiną gryno ir įdėmaus proto suvokimą, atsirandantį iš natūralios proto šviesos, dėl savo paprastumo tikresnį už pačią dedukciją“ (*Ibid.*: 29). Lotyniškas terminas *intuitus* kilęs iš veiksmažodžio *intuitor*, reiškian-

čio „įsižiūrėti“ ar „stebėti“; pati termino etimologija, o sykiu ir tradicinė vartoseną brėžia paralelę tarp matymo ir mąstymo – paralelę, kuri svarbi tiek Platonui bei Aurelijui Augustinui, tiek Descartes'ui (Cottingham 1999: 94–95). Pastarasis akcentuoja tokius esminius intuicijos bruožus: visų pirma, tai yra *tiesioginis* suvokimas, kitaip tariant, tam tikras visiškai natūralus intelekto veiksmas, kuriam atlikti užtenka paties intelekto ir nereikia pojūčių, atminties ar vaizduotės tarpininkavimo; antra, intuicija yra epistemologiškai *pirminis* suvokimo aktas, duodantis pagrindą, elementarias prielaidas tolesnei pažintinei veiklai – juk „kiekvienas mokslas remiasi tikru ir akivaizdžiu pažinimu“ (*Ibid.*: 25); trečia, tai yra *absoliučiai patikimą* žinojimą teikiantis intelekto veiksmas, kitais žodžiais, „aiškus ir ryškus suvokimas“ (*clara et distincta perceptio*), kuris vėlesniuose Descartes'o kūriniuose pristatomas kaip vienintelis tiesos kriterijus (Cottingham 1999: 95). Tačiau kas yra intuicijos objektai? Iš pažiūros dekartiškas *intuitus* primena stoikų „tvirtai sugriebiančius vaizdinius“ (gr. *phantasiai katalēptikai*), t. y. jokių abejonių nekeliantį juslinį daikto suvokimą, įmanomą palankiausiomis aplinkybėmis (Johansen 1998: 462). Ši analogija svarbi turint omenyje didelę stoikų (ypač Epikteto) įtaką Descartes'ui ir jo amžininkams (Nuchelmans 1983: 48–50). Nors II taisyklės paaiškinime Descartes'as ir atsisako intuicijos termino, sakydamas, kad „daiktus mes pažįstame dviem būdais, būtent – patyrimu arba dedukcija“ (PVT: 26), visgi vėliau, aptardamas III taisyklę, jis skuba pažymėti, jog intuicija nelaiko „netvarių pojūčių liudijimų“ ar „apgaulingų netvarkingos vaizduotės sprendimų“ (*Ibid.*: 29).

Vėlesniojoje viduramžių filosofijoje, pavyzdžiui, Williamo Ockhamo ar Dunso Scoto pažinimo teorijose, intelektualinė intuicija (lot. *intuitio*) yra tiesioginė ir spontaniška daikto *egzistavimo* (o ne vienokių ar kitokių jo savybių) pagava, tam tikras pažįstančiojo subjekto ir pažįstamos objektyvios tikrovės sąlyčio taškas (Marenbon 1996: 158, 183–184). Egzistavimas gali būti suvokiamas tik intuityviai, o ne empiriškai ar diskursyviai. Visgi Descartes'as nelinkęs intuicijos supriešinti diskursyviai pažinimui. Vartodamas intuicijos terminą, jis veikiausiai turi omenyje būtent *propozicijų* supratimą (Ariew et al. 2003: 54–55). Tai liudija *Taisyklėse* pateikiami pavyzdžiai: esą intuityviai mes suvokiame, kad egzistuojame, mąstome, kad trikampis turi tris kraštines, o rutulys – vieną paviršių, kad 2 plus 2 lygu 4, kaip ir 3 plus 1 (PVT: 29). Kita vertus, atrodo, kad *Taisyklėse* ignoruojamas svarbus skirtumas tarp paprastųjų sąvokų pagavos ir propozicijų (santykių tarp paprastųjų sąvokų) intuityvaus suvokimo (Joachim 1957: 33; Grice 1991: 186–187). Prie šio aspekto mums dar teks sugrįžti.

Descartes'o *intuitus mentis* asocijuoja si ir su graikiškuoju *nous*, t. y. „intelektinė įžvalga“, itin svarbia kategorija Aristotelio mokslo filosofijoje. Kadangi, stageiriečio įsitikinimu, teorinis mokslas neišvengiamai yra „įrodomasis“, taigi traktuotinas kaip silogizmų visuma, o silogizmams būtinos patikimos prielaidos, todėl išskyla vadinamųjų „pradų“ (gr. *archai*) ar kitaip tariant – pirmųjų prielaidų, mokslo išieities taškų, problema (Smith 1999: 48–50). Anot *Antrosios analitikos*, „... negali būti mokslinio išieities taškų pažinimo, o kadangi už mokslinį pažinimą nėra nieko teisingesnio, išskyrus *nous*, *nous* turi būti

išieities taškų [pažinimas]“ (II.19.100b5; žr. Ackrill 1994: 169). Kaip matėme, analogišką funkciją Descartes'as priskiria intuicijai. Tačiau čia reikia būti apdairiems. Aristotelis „intelektinę įžvalgą“ laiko būtent *teorinio proto* prerogatyva: *nous* leidžia suvokti abstrakčiausius mokslinius principus (pvz., vadinamąsias „aksiomas“, *axiomata*), kurie savo pažintine verte pranoksta tai, kas savaime suprantama praktiniam protui, – t. y. pirmiausia pranoksta trivalias tiesas, bendražmogiškos patirties apibendrinimus (*endoxa*). Mokslinėje veikloje siekiama aukščiausio akivaizdumo laipsnio, o sykiu ir aukščiausio abstraktumo laipsnio. Kitaip tariant, čia „prigimtinis kelias yra nuo to, kas mums aiškiau ir lengviau pažįstama, prie to, kas pažiniau ir aiškiau savo prigimtimi“ (*Fizika*, I.1, 184a10; Ackrill 1994: 165). Tačiau *Taisyklėse* Descartes'as nepripažįsta perskyros tarp praktinio proto ir teorinio proto, grindžiamos objektų skirtingumu. Žmogui įgimtai pažintinei galiai (lot. *vis cognoscens*) įvardinti jis pasitelkia įvairius terminus („intelektas“, *intellectus*; „sveika nuovoka“, *bon sens*; „natūrali šviesa“ *lumen naturale*, ir pan.), tačiau jam tai yra ta pati dvasinė galia, dėl kurios įmanomas tiek tiesos atradimas, tiek deramas elgesys, tinkamas gyvenimo sutvarkymas (Joachim 1957: 20). Anot dialogo *Tiesos ieškojimas pasitelkiant natūralią šviesą* (kuris galbūt irgi parašytas ankstyvuoju laikotarpiu), neišsilavinusiems ir filosofijoje neįgudusiems žmonėms, besivadovaujantiems tik savo sveiku protu, dekartiškas samprotavimo būdas labiau priimtinas ir tiesa lengviau pasiekama negu filosofams profesionalams (Descartes 1984: 413; taip pat žr. PVT: 34; SAM: 108). Turint visa tai omenyje, galima tarti, kad Descartes'ui intui-

cijos absoliutus tikrumas ir akivaizdumas nesuponuoja visiško abstrahavimosi nuo paskirybių, aukšto spekuliatyvaus mąstymo lygmens. Kaip jau sakytą, intuicija yra visiškai savarankiškas intelekto veiksmas, kuriam atlikti nereikalingos juslės, tačiau tai nereiškia, jog šis veiksmas negali būti nukreiptas į propozicijas, reprezentuojančias empirinį patyrimą, – juk priešingu atveju tokios matematinės disciplinos kaip optika, mechanika ar astronomija neturėtų tvirtų pagrindų. Šiaip ar taip, Descartes'as leidžia suprasti, kad būtent dėl intuicijos ne tik vidinis pasaulis (*res cogitans*), bet ir išorinis pasaulis (*res extensa*) esti absoliučiai inteligibilus.

Descartes'o įsitikinimu, intuicija – tai teisingo sprendimo ir taisyklingos dedukcijos galimybės sąlyga. Dedukciją jis vertina menkliau greičiausiai todėl, kad ji nėra visiškai savarankiškas intelekto veiksmas – t. y. „skirtingai nuo intuicijos, betarpiško akivaizdumo [*praesens evidentia*] ne reikalauja, o greičiau skolinasi savo tikrumą iš atminties“ (PVT: 30; taip pat žr. *Ibid.*: 55). Intuicijos akte objektas atsiskleidžia iškart ir visas, o dedukcijoje – nuosekliai ir dalimis. Intuityviai galima suvokti pojūčių teikiamą medžiagą, įsivaizduojamus ar prisimenamus dalykus, tačiau tai yra dalyko aiškus ir ryškus suvokimas *čia ir dabar*, trumpa absoliutaus akivaizdumo ir tikrumo akimirka (deja, šios „momentinio suvokimo idėjos“ Descartes'as niekur neišplėtoja; Gaukroger 2002b: 118). Savo ruožtu dedukcija yra tolydus perėjimas nuo vienos intuicijos prie kitos, nuo vienos akivaizdžios tiesos prie kitos, kol galiausiai pasiekiamas aiškus ir ryškus ieškomojo dalyko suvokimas (PVT: 29; Grene 1974: 71–72). Taigi kiekvienas intuicijos aktas šiame procese laikomas reikšmingu ne

pats savaime, bet tiek, kiek galima nuo jo atsispirti siekiant galutinio tikslo – išvados akivaizdumo. Dedukciniame samprotavime išvados *čia ir dabar* akivaizdumas neišvengiamai suponuoja prielaidų akivaizdumą kaip *praetities* faktą, taigi suponuoja atmintį, kurią Descartes'as laiko būtent kūno funkcija (Joachim 1957: 21; Cottingham 1999: 119–120). Net jeigu dedukcija esti epistemologiškai mažiau vertinga, visgi be jos mes niekaip negalime išsiversti. Anot Descartes'o, tiktai Kūrėjas gali viską pažinti intuityviai viename *praesens* momente. Laiške Arnauld (1648) šis aspektas išryškinamas teigiant, esą „mūsų mintys pasižymi tam tikru eiliškumu [*successio*], kuris visiškai nebūdingas dieviškoms mintims“ (cit. iš Ariew et al. 2002: 98).

Dekartiška dedukcijos samprata nėra pakankamai rišli. Kartais dedukcija priešpriešinama intuicijai kaip netapačios suvokimo formos, bet dažniausiai kalbama taip, tarsi esminių skirtumų tarp jų nebūtų, o jos tesiskirtų tik turinio apimties atžvilgiu. Pavyzdžiui, *Taisyklėse* pažymima, kad intuicijos ir dedukcijos bendras bruožas – neklaidingumas. Arba dalykas yra intuityviai suvokiamas ir sykiu aiškus bei akivaizdus, arba ne – trečios galimybės nėra (PVT: 65). Savo ruožtu ir „dedukcija, arba grynas vieno dalyko išvedimas iš kito, jeigu ir gali būti praleistas, kai jo neįmanoma įžvelgti, tai niekada, netgi menkliausiai mąstyti teįpratusio proto, negali būti atliktas klaidingai“ (*Ibid.*: 26). Kita vertus, *čia* taip pat randame pastabą, esą dedukcijos atveju visgi galima gauti klaidingą išvadą – pavyzdžiui, „taip esti kiekvieną sykį, kai manome, kad iš atskiro ir atsitiktinio dalyko galima išvesti kokį nors visuotinį ir būtiną dalyką“ (*Ibid.*: 33). Veikiausiai keblumų kyla dėl paties termino

deductio daugiaprasmiškumo *Taisyklėse* ir kituose kūrinuose (žr. Gaukroger 2002a: 49; 2002b: 115–116). Plačiąja prasme *deductio* – tai netiesioginis pažinimas apskritai (įskaitant indukciją, samprotavimą pagal analogiją) ir, žinoma, jis yra klaidingas, kai remiamasi klaidingomis (aiškiai nesuvoktomis) prielaidomis ar pasitikima laisvomis, spontaniškomis asociacijomis. Vartodami terminą siauresne prasme, deduktyviai „suvokiame visa, kas būtinai seka iš kokio nors tikrai žinomo dalyko“ (PVT: 29); kitaip tariant, tai yra *būtinų* interpropozicinių sąsajų nustatymas ir, žinoma, užčiuopdamas tokias sąsajas žmogaus protas negali klysti.

Kita problema: ką reiškia toji „būtinis sekos“ sąvoka, kuri siejama su dedukcijos sąvoka? Kaip suprastinas tasai išvedimo būtinumas? Juk jau *Antrojoje analitikoje* teigiama, kad „silogizmas yra įrodymas, kuriame, priėmus tam tikrus dalykus, iš jų buvimo tuo būdu būtinai plaukia kažkas kita, negu priimtieji dalykai“ (I.1, 24a18–20; Ackrill 1994: 128). Panašios definicijos teapibrėžia žodžių reikšmę ir mažai nušviečia tai, kas jais įvardijama. Antai Ianas Hackingas linkęs manyti, kad Descartes’as visiškai nesuprato dedukcinio samprotavimo prigimties (Hacking 2002: 200); tokio trumparegiškumo požymiai: pirma, įsitikinimas, jog tiesa nepriklausoma nuo jos atradimo metodų loginio statuso, antra, iš esmės *psichologinė* perskyra tarp dedukcijos ir indukcijos (*Ibid.*: 204). Savo ruožtu Stephenas Gaukrogeris teigia, esą Descartes’ui išvedimo sąvoka (kaip ir tiesos sąvoka) esti visiškai elementari, kitaip tariant, negalima analizuoti, neredukuojama į paprastesnius konceptus (Gaukroger 2002a: 54). Tačiau abi interpretacijos prasilenkia su svarbiais tekstiniais faktais. Paradigmi-

nis dedukcijos pavyzdys *Taisyklėse* yra toks: „pastebėjęs, kad skaičius 6 yra dukart didesnis už 3, aš imsiu ieškoti skaičiaus, dukart didesnio už 6, būtent 12, ir vėl ieškosiu, jei panorėsiu, skaičiaus, dukart didesnio už pastarąjį, būtent 24, po to dukart didesnio už 24, būtent 48, ir t. t. Iš to lengvai padarysiu išvadą, kad toks pat santykis yra tarp 3 ir 6, kaip ir tarp 6 ir 12, taip pat 12 ir 24 ir t. t.“ (PVT: 39). Turint tam tikras skaičių poras ir intuityviai suvokus duotosioms poroms bendrą santykį, galima samprotauti toliau, t. y. *dedukuoti* ar *atrasiti* kitas skaičių poras, pratęsiant vadinamųjų „nuosekliai proporcingų skaičių“ eilę. Pasak Descartes’o, analogiškai ir visais kitais atvejais: visų pirma, reikia premisose įžvelgti bendrą loginę struktūrą ar, kitaip tariant, „bendrą idėją“; „ši bendroji idėja perkeliama iš vieno dalyko į kitą ne kitaip, kaip paprastu palyginimu, kuriuo remdamesi teigiame, jog tiriamasis dalykas yra kažkuo panašus, vienodas arba tapatus su duotuoju“ (PVT: 75; taip pat žr. *Ibid.*: 90). Būtiniosios dedukcijos atveju iš duotųjų prielaidų daroma tokia, o ne kitokia išvada ne todėl, kad to reikalauja universalios ir iš išorės primestos išvedimo taisyklės (silogizmų figūros ir modusai), bet būtent todėl, jog aiškiai ir ryškiai suvokiama visose premisose pasikartojanti loginė forma ar struktūra, kuri tolydžiai perkeliama į išvadą, tokiu būdu įgyjant kokybiškai naują žinojimą (Normore 1993: 438). Aišku, kad Descartes’ui dedukcija nėra mechaniška procedūra, atliekama žmogaus proto, tam tikros skaičiavimo mašinos, pagal iš anksto nustatytus algoritmus. Jis gamtą, o ne sąmonę, aiškina mechanistiškai.

Taigi būtinoji dedukcija – tai save įteisinantis samprotavimas (panašiai ir intuitycija nereikalinga jokio sankcionavimo,

apeliuojant į išorinius kriterijus). Galima sakyti, kad Descartes'as pateikia naują dedukcijos modelį, kuris, skirtingai negu aristotelinė silogizmo koncepcija, bent iš dalies nušviečia mokslinio atradimo logiką. Naujasis modelis grindžiamas naujais pavyzdžiais, kurie paimami iš algebros srities, mat „tokių akivaizdžių ir tikrų pavyzdžių neįmanoma gauti iš jokių kitų žinijos sričių“ (PVT: 32). Bėda ta, kad modelis įtikinamas tiek, kiek laikosi būtent šios rūšies pavyzdžių ir nėra taikomas *nematematinių* mokslų praktikoms.

„Paprastosios prigimtys“

Vėlyvasis Descartes'as dažnai kritikuojamas dėl jo „idėjų teorijos“ prieštaravimo, kuris itin sunkina *Meditacijų* (ir konkrečiai – „ontologinio argumento“) supratimą. *Taisyklėse* terminas „idėja“ vartojamas tik reitsyškiais, o *intuityvaus suvokimo objektams* nusakyti dažniausiai pasitelkiamas specifinis „paprastųjų prigimčių“ (lot. *res simplicissimae, naturae simplicissimae, res simplices* ar *naturae purae et simplices*) terminas, kuris, pažymėtina, vėlesniuose darbuose nebevertojamas. Sandas „prigimtis“ čia jau nėra „esmės“ ar „būties“ ekvivalentas ir reiškia būtent subjekto suvokiamą dalyką, daiktą-mums, o ne daiktą-patį-savaime (Marion 2009: 115). Kadangi Descartes'as priskiriamas racionalistų stovyklai, kyla pagunda tas „paprastąsias prigimtis“ sieti su apriorine intelekto struktūra, o *Taisyklėse* rekomenduojamą metodą prilyginti Kanto transcendentaliniam ar Husserlio fenomenologiniam metodui. Tačiau čia itin svarbu susilaikyti nuo skubotų apibendrinimų.

VI taisyklės aptarime nurodoma, kad visus dalykus reikia suskirstyti į tam tikras *epistemologines* kategorijas, t. y. suskirstyti „ne pagal tai, kokiai esybių rūšiai jie

priklauso, panašiai kaip į savo kategorijas juos dalijo filosofai, o pagal tai, kiek vieną daiktą galima pažinti iš kito daikto pažinimo“ (PVT: 37). Regis, šiame fragmente esama aliuzijos į aristotelines *katēgoriai*, nors, tiesą sakant, nuo Antikos laikų nesutariama, kas tai yra – predikatų tipai, esybių bendriausios giminės ar predikacijų rūšys (Smith 1999: 55–56). Šiaip ar taip, *Taisyklėse* reikšminga naujove laikomas suvokiamų dalykų skirstymas į absoliučius ar paprastus ir santykinius arba sudėtinius (PVT: 37); maža to, būtent paprasčiausių elementų ar „didžiausio absoliutum“ paieška, anot Descartes'o, „ir sudaro visą metodo paslaptį“ (*Ibid.*: 38). Aišku, pirmoji kategorija esti pagrindinė, o antroji – išvestinė. Descartes'o teigimu, „paprastąsias prigimtis“, kitaip tariant, savaime pažinius dalykus (*per se notae*), suvokiame absoliučiai neklaidingai ir lengviausiai išimtinai dėl proto šviesos (*Ibid.*). Jos yra tarsi pažinimo elementai ar atomai – „kaip tik jos yra tai, ką mes vadiname paprastybėmis kiekvienoje eilėje“, o „visa kita mes galime suvokti ne kitaip, kaip išvesdami iš jų arba betarpiškai ir tiesiai, arba per du, tris ar daugiau samprotavimų“ (*Ibid.*: 38). Descartes'as pratęsia mintį XII taisyklės eksplikacijoje: „paprastosiomis prigimtimis“ vadinami dalykai, „kurių pažinimas yra toks aiškus ir tikslus, kad protas negali jų suskaidyti į daugiau dar aiškiau pažįstamų dalių“ (*Ibid.*: 62). Regis, čia pirmiausia kalbama apie sąvokas, o ne propozicijas – juk pastarąsias mes galime analizuoti, skaidyti į smulkesnes sudedamąsias dalis. Panašiai stoikų epistemologijoje kalbama apie pradines, primityvias objektų sąvokas (gr. *prolēpsis*), iš kurių tolesniame pažintiniame procese formuojamos abstraktesnės (*ennoiai*) (Johansen 1998: 462).

„Paprastųjų prigimčių“ kategoriją Descartes'as toliau suskirsto į tris subkategorijas – į „grynai intelektualių dalykų“ (lot. *pure intellectuales*), „grynai materialių dalykų“ (*pure materiales*) ir „bendrųjų dalykų“ (*communes*) rubrikas (PVT: 62). Pirmajai priskiriamos be „kūniškų vaizdinių“ pagalbos suvokiamos sąvokos, tokios kaip „pažinimas“, „abejonė“, „nežinojimas“ ar „įgėidis“; antrajai – „figūros“, „įtsumo“, „judėjimo“ konceptai, kurių suvokimui reikalinga vaizduotė (*Ibid.*: 62–63). (Šioje klasifikacijoje nesunku išvelgti anglų empiristų – pvz., Johno Locke'o, Davido Hume'o – pažinimo teorijų prielaidas.) Trečioji subkategorija apima „būties“, „vienybės“, „trukmės“ konceptus, o sykiu ir „bendrąsias sąvokas, kurios yra tarsi ryšiai, jungią paprastas prigimtis, savo akivaizdumu grindžią protavimo išvadas“ (*Ibid.*: 63). Šiuo atveju Descartes'as turi omenyje fundamentalius logikos dėsnius ir tai, kas Euklido *Pradmenyse* vadinama „bendrosiomis sąvokomis“ (gr. *koinai ennoiai*), t. y. pamatinius matematinio mąstymo principus, kaip antai teiginys „du dalykai, lygūs trečiajam, yra lygūs vienas kitam“ ir pan. (*Ibid.*; Cottingham 1999: 157; Ariew et al. 2003: 63). Tokiu būdu „paprastųjų prigimčių“ kategorijoje daugiau ar mažiau nepastebimai pereinama nuo sąvokų prie propozicijų, kas tyrinėtojams kelia ypatingą susirūpinimą. Pažymėdamas, kad ryšys tarp „paprastųjų prigimčių“ gali būti dvejopas – būtinas ar atsitiktinis, Descartes'as kaip pirmojo pavyzdžius pateikia tokius teiginius: „prie keturių pridėjus tris, bus septyni“, „aš esu, vadinasi, Dievas yra“, „aš mąstau, vadinasi, turiu sielą, skirtingą nuo kūno“ (PVT: 64). Tokiuose teiginiuose sąvokos susijusios kaip antecedentas ir konsekvantas (*Ibid.*); kitais

žodžiais, jie yra vienkryptės implikacijos, o ne ekvivalencijos ar, vartojant kantiškus terminus, sintetiniai, o ne analitiniai teiginiai (Joachim 1957: 32–33).

Susipažinus su „paprastųjų prigimčių teorijos“ apmatais (vargu ar dekartiškoje filosofijoje ji įgyja loginį baigtinumą), akcentuoti keli svarbūs dalykai. Pirma, *Taisyklėse* nerasime pakankamo pagrindo tvirtinti, jog vadinamos „paprastosios prigimties“ traktuotinos kaip *įgimtos idėjos*. Jų aukšta episteminė vertė siejama išimtinai su tuo, kad žmogaus protui jas pačias lengva aiškiai ir ryškiai suvokti; šiuo atveju nesileidžiama į spekuliacijas, kodėl taip yra. Tiesa, viename epizode Descartes'as užsimena apie žmonių protuose pasėtus „naudingų minčių daigus“, kurie spontaniškai, net ir nepuoselėjami, duoda vaisius aritmetikos ir geometrijos srityse (PVT: 32). Iš pažiūros tai yra platoniška-augustiniška metafora, paskui kurią tįsta tam tikras semantinis šleifas. Tačiau atidžiau pažvelgus tampa akivaizdu, kad minėtame epizode kalbama būtent apie „tam tikrą analizės būdą“ ar „įgimtus metodo principus“, kuriuos artikuliuoja *Taisyklės* (*Ibid.*: 32, 48). Nors „paprastųjų prigimčių“ pagava, anot Descartes'o, garantuoja mokslinės veiklos sėkmę (rezultatyvumą), jų anaipol nebūtina platoniška maniera suvokti kaip epistemologiškai privilegijuotą priegią prie tikrovės. Sprendžiant iš *Taisyklių*, gebėjimas išvelgti „paprastybės kiekvienoje eilėje“ yra natūralus, prigimtinis; kita vertus, jis lavinamas užsiimant moksline praktika, t. y. pirmiausia pakartojant tam tikras problemų sprendimo procedūras (žr. PVT: 53; SAM: 114; Gaukroger 2002b: 154–156). Taigi galbūt čia galima kalbėti ne tik apie individualias „paprastųjų prigimčių“ intucijas, bet ir apie tai, ką

Thomas Khunas laiko neanalizuojamomis kolektyvinėmis intuicijomis; „jos yra patikrinta ir bendra sėkmingai dirbančios grupės narių savastis, o naujokas jas perima mokydamasis kaip pasirengimo narystei grupėje sudedamąją dalį“ (Kuhn 2003: 223).

Antra, iš Descartes'o pastabų gana sunku nuspręsti, ką jis laiko „sudėtinųjų prigimčių“ skaidymu į „paprastąsias“ ar „santykinių dalykų“ redukavimu į „absoliučius“. Šiaip ar taip, gana akivaizdu, kad jam tai nėra mechaniška procedūra. Pastarosios pavyzdys *par excellence* – antikinis dichotominio dalijimo metodas. Platonui tai yra definicijų formulavimo, o sykiu ir daiktų esmės pažinimo būdas. Panašiai jį traktuoja ir Porfirijus savo parašytame Aristotelio *Kategorijų* komentare. Paties Aristotelio teigimu, kai kurie apibrėžimai prilygsta moksliniams įrodymams (Smith 199: 52). Savo ruožtu Descartes'as labai skeptiškai vertina definicijų reikšmę: kalbėdamas apie „paprastąsias prigimtis“ jis sako, esą „niekada nereikia aiškinti tokių dalykų jokiais apibrėžimais, kad paprastų nepalaikytume sudėtingais; reikia tikrai atskirti juos vienus nuo kitų ir išsamiai iširti proto šviesa“ (PVT: 67–68). Pasak *Tiesos ieškojimo*, imantis nagrinėti klausimą, kas yra žmogus, dauguma išsimokslinusių vyrų iškart atsakys, kad žmogus – tai protingas gyvūnas. Šiuo atveju aiškinant vieną sąvoką pateikiami du ne mažiau migloti konceptai, o paprašyti paaiškinti pastaruosius akademikai griebsis vadinamojo „Porfirijo medžio“ ir savo perskyrose tik daugins nesuprantamų sąvokų skaičių, niekaip nesugebėdami pasiekti nagrinėjamo dalyko aiškaus ir ryškaus suvokimo (Descartes 1984: 411–412). Žinoma, jokia dedukcinė sistema negali išsiversti be apibrėžimų, o

formuluojant definicijas neįmanoma išsiversti be pačių fundamentaliausių sąvokų, kurios pačios sistemoje nėra apibrėžiamos. Bet vargu ar terminu „paprastosios prigimty“ Descartes'as vadina būtent tokias sąvokas. Anot jo, „figūrą“, priklausančią „grynai materialių dalykų“ subkategorijai, *galima apibrėžti* sakant, kad tai yra „tįsumo riba“, taigi suvokiant „bendresnio pobūdžio dalyką, negu figūra, nes galima kalbėti apie trukmės ribą, judėjimo ribą ir panašiai“ (PVT: 62). Šiuo atveju figūros sąvoka subordinuojama dar bendresnei ribos sąvokai, kuri pati nelaikoma „paprasta“ ar „absoliučia“. Kita vertus, iš *Taisyklėse* pateiktų „paprastųjų prigimčių“ pavyzdžių aišku, kad jos netapatintinos su aristotelinėmis *infimae species*, t. y. „žemiausiomis rūšimis“ (pvz., „žmogus“, „paukštis“), toliau neskaidomomis (ontologijos požiūriu) į porūšius.

Visa tai veda prie išvados, kad Descartes'ui „paprastumas“ ar „absolūtumas“ yra veikiau epistemologinis (ar euristinis), o ne loginis kriterijus. Pastarąjį atitinka akivaizdūs, aiškiai ir ryškiai suvokiami dalykai, kad ir kas tai būtų – pagrindinės (raktinės) sąvokos ar pradiniai principai. Nuo jų turime atsispirti sprendami vienos ar kitokias mokslines problemas.

Trečia, vargu ar ankstyvajam Descartes'ui priskirtina nuomonė, kad absoliučiai visą pažinimą mes gauname tik iš tam tikrų pamatinių sąvokų bei apodiktinių principų („būtinųjų teiginių“, PVT: 64, ar „paprastųjų teiginių“, *Ibid.*: 69) refleksijos. Jo tvirtinimu, „mes negalime nieko suvokti, išskyrus tas paprastas prigimtis ir jų mišinius arba junginius“ (*Ibid.*: 64), „visas žmonių mokslas yra sugebėjimas aiškiai matyti, kaip šios paprastos prigimty padeda formuoti kitus dalykus“ (*Ibid.*: 68), tačiau pa-

naši frazeologija esti gana paini ir miglota dėl savo konotacijų, grąžinančių mus prie aristotelinės-scholastinės termino „prigimtis“ vartosenos. Descartes’ui „paprastosios prigimtys“ yra ne fenomenai, kuriuos mes mėginame racionaliai suprasti, bet veikiau filosofinės refleksijos atskleidžiamos priemonės, kuriomis operuojame mėgindami racionaliai suprasti vienokius ar kitokius fenomenus (žr. PVT: 62). „Paprastųjų prigimčių“ aiškumas ir ryškumas – tai tik atspirties taškas aiškinant reiškinius, paskirus atvejus ar faktus, sprendžiant konkrečias mokslines problemas. „Paprastųjų prigimčių“ epistemologinė vertė neapsiriboja vien jų pačių akivaizdumu. Descartes’as pateikia kelis pavyzdžius, šiek tiek nušviečiančius kitą itin svarbų aspektą – tai, kaip jos „padeda formuoti kitus dalykus“, kitais žodžiais, kaip jos prisideda prie kitų dalykų pažinimo. Antai mokslininkas, siekiantis ištirti magnetinio akmens savybes ir šiam tikslui pasitelkiantis tinkamą metodologiją, visų pirma, „rūpestingai sukaupia visą medžiagą apie šį akmenį“, o paskui „mėgina iš to išvesti, kokio reikia paprastųjų prigimčių junginio, duodančio tuos pačius veiksmus, kuriuos jis patyrė esant magnetė“ (PVT: 68; taip pat žr. *Ibid.*: 39). Taigi šiuo atveju rekomenduojama remtis pakankama stebėjimų ar eksperimentų medžiaga ir nagrinėjimui reiškiniai taikyti tam tikrą konceptualinę schemą, kuri pasižymėtų didžiausia aiškinamąja galia (panašiai kaip Archimedo mechanikoje ar Ptolemajo astronomijoje). Kitaip sakant, mokslinis atradimas yra konceptualinės schemos (apimančios pradinės sąvokas ir pirminius principus, t. y. intuicijos objektus) taikymas, atvedantis prie problemos sprendimo.

Tai, kad dekartiškos „paprastosios prigimtys“ netapatintinos nei su Aristotelio

ontologinėmis kategorijomis, nei su kantiškomis apriorinėmis intelekto kategorijomis, aiškėja iš antrojo pavyzdžio. Pasak *Taisyklių*, būtų „daug naudingiau“ optinius fenomenus aiškinti geometriškai (tarkime, spalvų skirtumus suvokti kaip figūrų skirtumus), nes tokiu būdu nenusižengiamo ekonomijos principui, t. y. išvengiame „nenaudingos prielaidos apie naujas esatis“, taip pat neprieštarujame bendriems stebėjimų duomenims, t. y. neneigiame „to, ką apie spalvą mano kiti“ (PVT: 58; taip pat žr. *Ibid.*: 45). Taigi aiškiai ir ryškiai suvokiant, kas yra figūra, galima aiškiai ir ryškiai suvokti, kas yra spalva (žinoma, tai anaipol nesuponuoja geometrinių objektų tapatinimo su materialiais objektais) (Gaukroger 2002b: 167–168).

Taisyklėse kalbant apie „paprastąsias prigimtis“ ar „paprastųjų prigimčių junginius“ (konceptualines schemas) neatmetama tai, kad iš principo galima pasaulio teorinio aiškinimo perspektyvų įvairovė. Perspektyva priimama ar atmetama atsižvelgiant į jos taikymo galimybes ir rezultatus (plg. SAM: 139). Antai Descartes’as kritikuoja euklidinės geometrijos „prieštaringus principus“, pasak kurių, „linija neturi pločio, paviršius – gylio“ būtent todėl, kad jie pernelyg abstraktūs – pernelyg atsiję nuo realių mastymo objektų (PVT: 80). (Vėliau šią kritinę pastabą pakartos Hume’as.) Paties Descartes’o pasiekimai matematikos srityje susiję būtent su perspektyvos pakeitimu. Jo klajonių laikų (1619–1622) užrašuose, kurie po mirties buvo publikuoti kaip *Cogitationes Privatae*, randame gana įdomų pasažą: „Žinajimo užuomazgos yra mumyse, panašiai kaip ugnis titnage. Filosofai jas puoselėja padedami proto [*ratio*], o poetai jas uždega pasitelkdami vaizduotę, ir tokiu būdu jos

užsiliepsnoja greičiau“³ (Descartes 1985: 4). Pratešiant čia brėžiamą paralelę, galima sakyti: moksluose ir filosofijoje rasti tinkamą raktinę sąvoką yra tas pat, kas poezijoje rasti tinkamą metaforą, tačiau abiem atvejais vargu ar tai padaroma metodiškai, vadovaujantis instrukcijomis ar normatyvais. Ne visos metaforos ir ne visos raktinės sąvokos yra lygiavertės – būtent su tuo sietini poezijos kūrinų ir mokslinių teorijų poveikio skirtumai.

Trumpai apibendrinant, „paprastųjų prigimčių teorija“ aiškiai orientuota į intuicijos prigimties paaiškinimą. Intuicija nėra „gryno“ reiškinių matymas. Tai reiškinių matymas tam tikrų principų ir kategorijų šviesoje. Reiškinytis yra aiškiai ir ryškiai suvokiamas ne pats savaime, bet kaip „tai ir tai“ – pavyzdžiui, subjektas intuityviai suvokia save kaip mąstantį daiktą. Pačių kategorijų ir principų teisėtumas ankstyvajam Descartes’ui veikiau susijęs su pragmatika, o ne ontologija. Aristotelis gramatinę visų reiškinių nusakantių teiginių (aprašymų) struktūrą laiko paties fenomenalaus pasaulio struktūra, o Descartes’o empirinių duomenų apdorojimui taikomas struktūras traktuoja kaip daugiau ar mažiau efektyvius pasaulio supratimo (aiškinimo, interpretavimo) instrumentus.

Baigiant keletas bendrų išvadų. Visų pirma, pažymėtina, kad nagrinėtame Descartes’o kūrinyje taisyklių (lot. *regulae*) ar metodo (*methodus*) terminai vartojami specifine, „nenormatyvine“ prasme: ankstyvajam Descartes’ui taisyklingas ar

metodiškas mąstymas – tai anaipol ne autoritetų primestoms taisyklėms, formalios logikos normatyvams paklūstantis mąstymas, bet, priešingai, save įteisinti proto veikla, metaforiškai kalbant, „natūralios proto šviesos“ sklidimas, paklūstantis imanentiškiems „optikos“ dėsniams. *Taisykles* persmelkia proto autonomijos idėja, būtent todėl čia plėtojama epistemologija daugiausia yra deskriptyvi. Kitas svarbus dalykas: laikydamasis principinės pagrindimo (įrodymo) ir atradimo perskyros, Descartes’as atskleidžia tai, kad aristotelinė silogistika susijusi vien su pirmąja samprotavimo forma ir visiškai nepaaiškina antrosios. Trečia, *Taisyklėse* pateikiama nauja dedukcijos samprata, kurią pats Descartes’as laiko alternatyva aristoteliniam modeliui ir anot kurios „būtiniosios dedukcijos“ atveju kiekvienoje samprotavimo grandyje aiškiai išvelgiamas tas pats santykis, ta pati struktūra, ir būtent tai garantuoja samprotavimo nuoseklumą, tolydumą ir sykiu jo išvados informatyvumą. Pasak šios koncepcijos, „tiesą kiekviename samprotavime tikslai pažįstame tiktai lygindami“ (PVT: 75). Galiausiai pabrėžtina štai kas: ankstyvojo Descartes’o minties originalumas labiausiai sietinas su atsisakymu kelti pažintinių priemonių ontologinio statuso klausimą, su principine nuostata, kad iš tiesų pasaulio mokslinis pažinimas pasiekiamas tik „bandymų ir klaidų metodu“ – t. y. taikant įvairias teorines perspektyvas, o *clara et distincta perceptio* laikant pakankamu „pragmatiniu“ jų vertinimo kriterijumi.

---

³ *Samprotavime* Descartes’as savo jaunystės metus prisimena taip: „Ypač vertinau iškalbingumą ir mėgau poeziją“ (SAM: 105).

LITERATŪRA

- Ackrill, J. L. 1994. *Aristotelis*. Vertė M. Adomėnas. Vilnius: ALK / Pradai.
- Ariew, R.; Des Chene, D.; Jesseph, D. M.; Schmaltz, T. M.; Verbeek, T. 2003. *Historical Dictionary of Descartes and Cartesian Philosophy*. Lanham (Maryland), Toronto, Oxford: The Scarecrow Press, Inc.
- Barnes, J. 2002. Proof Destroyed. In: M. Schofield et al. (eds.). *Doubt and Dogmatism: Studies in Hellenistic Epistemology*. Oxford: Clarendon Press, p. 161–181.
- Cottingham, J.; Stoothoff, R.; Murdoch, D. (transl.) 1985. *The Philosophical Writings of Descartes*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cottingham, J. 1999. *A Descartes Dictionary*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Curley, E. M. 1978. *Descartes Against the Sceptics*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- [PVT] Descartes, R. 1978a. *Proto vadovavimo taisyklės*. Vertė P. Račius. In: R. Ozolas (red.). *R. Dekartas. Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, p. 21–97.
- [SAM] Descartes, R. 1978b. *Samprotavimas apie metodą*. Vertė G. Bartkus. In: R. Ozolas (red.). *R. Dekartas. Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, p. 99–149.
- Descartes, R. 1984. The Search for Truth by means of the Natural Light. In: J. Cottingham, R. Stoothoff, D. Murdoch (transl.) (1985). *The Philosophical Writings of Descartes*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, p. 399–420.
- Descartes, R. 1985. Early Writings. In: J. Cottingham et al. *The Philosophical Writings of Descartes*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, p. 1–5.
- Gaukroger, J. 2002a. *Cartesian Logic. An Essay on Descartes's Conception of Inference*. Oxford: Clarendon Press.
- Gaukroger, J. 2002b. *Descartes. An Intellectual Biography*. Oxford: Clarendon Press.
- Grene, M. 1974. *The Knowledge and the Known*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Grice, P. 1991. Descartes on Clear and Distinct Perception. In: *Studies in the Way of Words*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, p. 186–195.
- Hacking, I. 2002. Leibniz and Descartes: Proof and Eternal Truths. In: *Historical Ontology*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, p. 200–213.
- Halder, A. 2002. *Filosofijos žodynas*. Vertė A. Tekorius. Vilnius: Alma littera.
- Joachim, H. H. 1957. *Descartes' Rules for the Direction of the Mind*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Johansen, K. F. 1998. *A History of Ancient Philosophy. From the Beginnings to Augustine*. London and New York: Routledge.
- Kant, I. 1992. *Lectures on Logic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuhn, T. 2003. *Mokslo revoliucijų struktūra*. Vertė R. Rybelienė. Vilnius: Pradai.
- Marenbon, J. 1996. *Later Medieval Philosophy (1150–1350). An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Marion, J. L. 2005. Cartesian Metaphysics and the Role of the Simple Natures. In: J. Cottingham (ed.). *The Cambridge Companion to Descartes*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 115–139.
- Normore, C. G. 1993. The Necessity in Deduction: Cartesian Inference and Its Medieval Background. *Synthese* 96 (3): 437–454.
- Nuchelmans, G. 1983. Idea and Judgment in Descartes. In: *Judgement and Proposition: From Descartes to Kant*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, p. 36–54.
- Popper, K. R. 2002. *The Logic of Scientific Discovery*. London and New York: Routledge.
- Smith, R. 1999. Logic. In: J. Barnes (ed.). *The Cambridge Companion to Aristotle*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 27–65.

CARTESIAN EPISTEMOLOGY IN THE *RULES FOR THE DIRECTION OF THE MIND*

Tomas Saulius

Abstract. According to dominant opinion, the early philosophy of Descartes engages on methodological problems, and this should be regarded as a mark of the new epoch. However, bearing in mind that these problems are of great relevance to Aristotle and that Descartes' methodology evidently lacks explicitness, his relationship with the former tradition should be re-evaluated. The present paper aims to defend the view that in the *Rules for the Direction of the Mind*, his first philosophical work, Descartes demonstrates efforts to give firm epistemological basis for the liberation of theoretical thinking from any formal restrictions. Presenting new treatment of cognitive procedures, Descartes envisages a possibility of the variety of perspectives in theoretical explanation of phenomena, and this aspect reveals his originality.

Keywords: epistemology, syllogism, intuition, deduction, analysis.

Įteikta 2013 m. rugsėjo 6 d.